

Hebrew Writers Association in Israel

על אמנותו של עגנון ואמנותו

Author(s): אהרן צייטלין

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 1963), pp. 163-165 אוגוסט ג, אב תשכ"ג

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23850625>

Accessed: 27-03-2018 08:24 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

אהרן צייטלין / על אמנותו של עגנון ואמונתו

אגב שיחה עם חנוך איש-שבוש, ב"אורח נטה ללון", פרק כ"ב, מביע עגנון את דעתו על האמנות. המדובר הוא באמנות התיאטרון, אבל תן את הדברים ענין לאמנות בכלל, לאמנות שמכנים אותה בשם זה.

רוב המשחקאות עשויים בכוח הדמיון הפשוט מפני שלא זכו לכוח הדמיון העליון. רואה אני, חנוך, שאין אתה יודע מה הן תיאטראות. אם כן אומר לך, התיאטרון הוא בית שבעלי בתים באים לשם. ולמה באים לשם? והלא יש להם בית משלהם. אלא לפעמים אדם קץ בביתו והולך לבית אחר. אותו בית אחר, בית התיאטרון, כך הוא. משמשים שם בני אדם שלא ראו קורות-בית מימיהם ועושים עצמם כאילו יודעים כל מה שבבתים ומראים לפני בעלי הבתים כל מה שבבתיהם של בעלי בתים, ובעלי הבתים שמחים ומטפחים בידיהם ואומרים יאה, יאה. הלא הם היו צריכין לדעת שאינו נאה מפני שאינו אמת. אלא ששתי דירות הן וכל אחת סבורה, מה שמראים בתיאטראות אמת היא לגבי חברתה. אבל אדם אחד יש שאינו סבור כן, שאותו אדם דר בשני בתים ויודע מה שנמצא בשניהם.

רצה לומר: "הדמיון הפשוט" אינו האמת ואינו נאה מפני שאינו אמת. כדי לידע את האמת יש צורך בדמיון עליון. אותו דמיון עליון הוא סגולתו של אדם היודע מה שנמצא בשני הבתים כאחד: ביתה של הוויה פשוטה וביתה של אמנות.

עגנון מצוי אצל הדמיון העליון. אבל דמיון מה הוא? המציאות, אומר עגנון, היא טירחה בלי חתונה והדמיון הוא חתונה בלי טירחה. בכתבי עגנון יש אותה חתונה בלי טירחה ויש הידיעה של הנמצא בשני הבתים ויש הסתכלות של המסתכל "אחורי עורפו של עולם" ("עמדתי לי ונסתכלתי אחורי עורפו של עולם" — עידו ועינים). מאחורי עורפו של עולם צופה עגנון במעשים והנה הם נובעים זה מזה, אבל אינם אחוים זה בזה. ואז נכתב "ספר המעשים". כי לכאורה אין הבדל בין הנעשה בהקיץ ובין הנעשה בחלום. ענין בא בעקב ענין והסבר אין. והיכן מבקש עגנון את טעם המעשים? בעולם-האבות. ועולם האבות הוא עולם האמונה. מאמנותו של עגנון אנו עוברים לאמונתו.

הרומאנטיקן שבעגנון בא ומעיד על עצמו:

אילו היה בית-המקדש קיים הייתי עומד על הדוכן עם אחי המשוררים ואומר בכל יום השיר שהלוויים היו אומרים בבית-המקדש. עכשיו שבית המקדש עדיין בחורבנו ואין לנו כהנים בעבודתם ולא לויים בשירם וזמרם אני עוסק בתורה ובנביאים ובכתובים, במשנה, הגדות, תוספתות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. כשאני מסתכל בדבריהם ורואה שמכל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם לא נשתמר לנו אלא זכרון-דברים בלבד, אני מתמלא צער ואותו צער מרעיד את לבי ומאותה רעדה אני כותב סיפורי מעשיות, כאדם שגלה מפלטרין של אביו ועושה לו סוכה קטנה ויושב שם ומספר תפארת בית אבותיו.

אותו עגנון, שיושב ומספר "תפארת בית אבותי", מזדהה עם האבות. אתה מוצא אצלו עילוי כל הערכים הנצחיים של ישראל סבא, ואפילו צידוקה של אותה תכונה, שכונתה בטלנות ושנואה היתה במיוחד על דור המשכילים. ר' יודיל חסיד מכונה גם ר' יודיל בטלן, ללמדך שזו המכונה בטלנות רוחניות היא (ר' יודיל מתואר כ"אדם רוחני") ואמונת-אומן היא, אמונה האוחזת לבטח דרכה בין "הענינים המדומים" של העולם הזה ומגיעה בסופה למחוח-החפץ בכוח הבטחון הגמור.

ר' יודיל עשה את נפשו מרפכה לשכינה וקישט את נשמתו במעשים טובים ולא הריגש אפילו שיש יסורים בעולם. פעמים רבות נזכר פירוש הכתוב: צרות הרחיבו לבי, כמו שפירשו רבי יהושע אלעזר הפידקאמיני: מלגלג אני וכו'. ולא מצא

נחת-רוח מפירושו, שכבר הכחיש ר' יודיל במציאות הצרות".
היש לך עילוי גדול מזה של הבטלן? בטלן זה מבטל את היסורים. שוב אינו מרגיש בהם והרי הם כלא היו. "הכחיש ר' יודיל במציאות הצרות" — והרי לך שיא-התבוסה ומרום-הקודש.

עולם-הקודש המתואר בידי עגנון הוא עולם האצילות והחסד גם בשעה שמתלווים לו צללים של טראגיות (אגדת-הסופר, הנידח וכו'), והודהותו האמנותית עמו שלמה וגמורה היא על אף דברים הנראים כדו־משמעיים. דברים אלו אינם פרי יחס-של-כפילות, אלא פרי הנוסח העממי, שיש וההומור שבו פוזל לעבר האירוניה.

אבל הזדהות של אמן עדיין אינה האמן עצמו. הרומאנטיקן — ואין לך רומאנטיקן גדול מעגנון — כיסופין יש בו למה שחסר לו. מהו איפוא החסר לעגנון? שמא חסרה לר האמונה? לא. אין כאן חוסר-אמונה לעומת אמונה, אלא אמונה מגוונת טראגית לעומת אמונה שלמה ותמה שבעבר.

יצחק קומר (בתמול שלשום"), שיש בו מעגנון בצעירותו, מרחף בין אמונה לתהייה. לימים האמונה מתגברת, אבל האמונה גופה, אמונתו של עגנון, תהיה, כלומר, אמונה כואבת היא, שיש עמה פסימיות ויש עמה טראגיות. ואינה משום-כך אמונה לקויה כלל ועיקר, אדרבה, היא משום-כך אמונה של עומק.

כמה בחינות מבחין עגנון באמונה, ששוב אינה האמונה השלמה, הנאדרת-בכוח, של דורות ראשונים. בשבוב החדשה ("אורח נטה ללון") הוא מוצא יהודים המאמינים כל אחד על פי דרכו ומשהו חסר לכולם. "אלימלך קיסר שומר מצוות ועושה שלא מאהבה, ופעמים הוא עושה מתוך כעס". דניאל ב"ח "מאמין בבורא עולם אף על פי שאינו מקיים מצוותיו" — הפוך את הסדר וייצא לך שאינו מקיים מצוות, אף על פי שמאמין בבורא-עולם. חנוך, החביב על עגנון, היה "כסוט לעול וכחמור למשא". בין במצוות שנצטווה מן הבורא ובין בדברים שנצטווה מבני-אדם". פנחס אריה "אינו מחלק בדעתו את העולם בין אלקים ואנשים, אלא בין אדם לאדם, כלומר, בין אותם שנוטים אחרי אגודת-ישראל ובין אלה שמתנגדים לה". ניסן זומר "מקיים את מצוות השם באמונה ובתום-לב וכל מה שהקב"ה עושה יפה בעיניו", ואפשר "ליחס את מר זומר לעובדי-השם הפשוטים, שעובדים את בוראם בלא חכמות, אף על פי שאמונתם אינה צרופה". ושוב: הפוך את הסדר וייצא לך שזומר זה אין אמונתו צרופה, אף על פי שאפשר לייחסו לעובדי-השם הפשוטים וכו'. ולמה אין אמונתו צרופה? לפי שטעות גדולה בידו. ומהי הטעות? — בתמימותו טעה מר ניסן זומר לחשוב שאלוקים והאדם הם שני כוחות שווים, פועלים ומפעילים זה כנגד זה. אלא שאלוקים הוא כוח הטוב וכנגדו האדם הוא כוח הרע". כאן אנו מגיעים לקוטב אמונתו של עגנון עצמו. פשיטא, תמימות היא לחשוב שהאלהים והאדם כוחות שווים הם, אבל יתכן עם זאת שיהיו "פועלים ומפעילים", אם לא זה כנגד זה, הרי זה לעומת זה. אלא שעגנון אינו מאמין בכך. קירבת-אלהים ("ואני קירבת אלהים לי טוב") מופרעת על ידי כוחות רעים, שידם באמצע. בוויכוחו עם פנחס אריה, זה הרוצה, להשתלט בכוח התורה, מעיד על עצמו האורח בשבוב החדשה, שהוא נמנה עם הלבבות השבורים שבדור: "אנו רוצים לחיות בתורה, אלא שכלי נפשנו נשברים ואין יכולים להכיל אותה. התורה שלמה, אלא שהארון שנתונה בו שבור". מהו ענין הארון השבור? אפשר להסתייע ממקומות רבים בעגנון לשם תשובה על השאלה, אבל נתעכב על סיפורו "המלבוש", שכן בסיפור זה הענין מתבהר כולו. ב"המלבוש" תולה עגנון את קולר צרתו של האדם (החייט) במשרתיו של השר. "חסדי השר מרובים, אבל עובדיו קשים ואכזרים. עובדים בשליחותו של שר טוב ועושים את השליחות בועם". הקב"ה "רחמני", אבל עבדיו "רעים וקשים ומרים ואכזרים". הכוחות העומדים בין האדם לאלהים אינם יודעים רחמים בדין. "אפילו עבד קטן מעבדי השר — מהרהר החייט בינו לבין עצמו — אימתו מוטלת עלי יותר מאימתו של הקב"ה; נראה הדבר, כל שהוא גדול יותר אימתו פחותה". חנון הוא הארון ואילו עבדיו הוועמים, בני "חקיולא-יעבור", נפרעים מן האדם אפילו בשל חטאים של מה-בכך.

אתה מוצא, אפילו ביצירה כ"שבועת-אמונים", הנראית עכו"מית מצד-מה, הרי ה"אלים", הנוכחים שם, דומים לעבדי-השר שב"המלבוש": "קינאת-אלים עושה פעם כך ופעם כך, כדי שלא נדע מעצמנו מה טוב לנו ומה לא טוב לנו".

סוף דבר: לפי עגנון — לא זה שבכוח הדמיון העליון הוא מספר „תפארת בית אבותיו“, אלא בן־הדור, בעל „כלי־הנפש השבורים“ — לפי עגנון זה שליחיו של אלהים אינם כמותו וזה מקור הרעה. עגנון מאמין בבורא עולם, אבל בכוחות העושים שליחותו ישים תהלה: עושים הם שליחותו בזעם. מרים הם ואכזורים. בשיחה פרטית עם עגנון נגעתי ב„המלבוש“ והזכרתי את האמור שם על חסדי השר שמרובים הם, ועל עבדי השר, שעובדים בשליחותו ועושים את השליחות בזעם. ננער עגנון ואמר מתוך צער, צערו של מאמין אמונה טראגית: וכי לא כן הדבר? וכי אין זו אמת לאמיתה? נענית לו בלבי.

שׁוֹם קרמר / „תהלה“ לעגנון

„זקנה אחת היתה בירושלים. זקנה נאה שכמותה לא ראתם מימכם. צדקת היתה וחיננית היתה וענוותנית היתה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום. אלמלא שאין הנשים יכולות להידמות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלקים. ועוד זאת היתה בה, זריזות של עלמות. אלמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ זיקנות. עד שלא יצאתי מירושלים לא הכרתי אותה, משחזרתי לירושלים הכרתי אותה. והיאך לא הכרתי קודם? היאך אתם לא הכרתי אותה עכשיו? אלא כל אדם נועד לו להכיר את מי שמכיר ואיזה זמן יכיר אותו ובאיזו סיבה יכיר אותו. באיזו סיבה נתוודעה לי? מעשה והלכתי לבקר“...

קטע זה שלפנינו הוא פתיחתו של הסיפור „תהלה“, וכבר בו משוקעים רוב הסמנים של כתיבתו של עגנון. ולא עוד אלא הסיפור „תהלה“ נתבלטו בו הרבה איכויות והרבה מעלות של כשרונו של עגנון. לא רק אבן־גזית הוא בהיכל יצירתו, שרוח אחת גדולה ונעימה מהלכת בו אלא גם אבן־בוהן, שעל־פיה אתה בוחן את שאר האבנים. נדגיש אבן־גזית ואבן־בוהן לבניין המרכזי המקורי, אבל לא לאגפים וליציעים שנוספו בקרב הימים, שאם־כי צמודים הם אליו, קיימים ועומדים לעצמם. „תהלה“ שנתיהד בייחודו ונשתבח במעלתו דוגמא ומופת הוא לבניין המרכזי של יצירתו. כבר בקטע המובא אנו רואים את דרך תיאורו של עגנון. אין הוא נותן סימנים חיצוניים בזקנה, כך וכך המראה שלה, כך וכך מלבושיה וכך וכך דמותה. דמותה החיצונית של הזקנה כמעט איננה מעניינת, אלא דמותה הפנימית, מעלותיה המוסריות, המנטאליות שלה. והקווים כוללים ביותר. היא זקנה נאה סתם, היא צדקת וחכמה וחיננית וענוותנית. וגם כשמדובר בעיניה ובקמטי פניה לא הצד הויזואלי קוסם לו אלא הצד הרוחני: „אור עיניה חסד ורחמים, קמטי פניה ברכה שלום“ — משפט זה חוזר כמה פעמים כמשפט־מפתח לדמות כולה. לא נתן עגנון בזקנה, לא כאן ולא בהמשך הסיפור, סימנים חיצוניים ריאליים. וכלום אנו רואים את פניה של הרבנית, זו „הזקנה המבוהלת והכעוסה“, ש„פיה מלא קובלנות על סורו של עולם“. טבעו של אדם קובע, ולא פניו ומלבושיו וכל מראהו החיצוני: לא האדם אלא הנשמה שבאדם, התמצית הרחנית שבו ונוסיף הצביון הלוקאלי שבו.

וגם בתיאורו של טבע, שדומה כאן החיצוניות מרעט — אין המספר שוקד למסור תיאור רצוף. את ריחו של טבע הוא מוסר לנו, ובעקבות הריח — הרוח. די לו בכמה פרטים ויוזאליים מובהרים, שנתבטאו בדיוק לשוני גמור לפי מיטב המסורת. „טיילתי לי אילך ואילך כשאני מריח את ריח הגשמים היורדים ברננה ומתעטפים בערפילים המגוונים ומשיקים בין אבני חוצות ומקישים על כתלי הבתים ומרקדים על הגגות ומנטפים ועושים שלוליות שלוליות“.. (קע”ט). העיקר — התייחסותו של האדם אל התמורה שבטבע, הקומנטאר הרוחני הנפשי שהוא מסמך לו. לכן תיאור הטבע תחילתו